

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 340.12

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ

Башук В.В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню громадянського суспільства як основи формування держави соціально-демократичної орієнтації у межах філософсько-правового дискурсу. Акцентовано увагу на тому, що правова держава в рамках повноважень, встановлених для неї громадянським суспільством, здійснює оперативне управління суспільством. Своєю чергою, через науку, консультації або використовуючи непрямий тиск на владу, суспільство здійснює корекцію діяльності держави, встановлюючи його оптимальну структуру, допустимі методи управління, коло обов'язків і відповідних повноважень. Консультації між владою і громадськими об'єднаннями є важливим інструментом, що дозволяє забезпечити консенсус між усіма сторонами, розвиток нових ідей, прозорість і відкритість роботи державного апарату.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, людина, цінності, філософія права.

Постановка проблеми. У багатьох цивілізованих країнах уже довгий час цю ідею використовують в офіційних доктринах і законодавствах. Проте слід зазначити, що сучасне поняття «громадянське суспільство» порівняно молоде. Воно оформилося в середині XIX ст. як важель протидії втручання держави в суспільне життя і сваволі влади в умовах нових суспільних відносин. «Долучаючись в рамках нового політичного мислення до світових загальнолюдських цінностей, суспільство в Україні однією з фундаментальних проблем свого розвитку проголосило створення сучасної демократичної правової держави» [19, с. 84]. Ядром цієї держави є розвинене громадянське суспільство. Становлення громадянського суспільства в цьому розумінні є першою і найважливішою передумовою для успішної реалізації реформ на шляху до демократизації та юридизації всього суспільного життя України. Без повноцінного громадянського суспільства не можливе існування ідеї правової держави: люди не сприймуть і не зрозуміють всієї сутності цих нових (великою мірою) для нашої країни ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям наукової статті стали наукові праці таких філософів, вчених і науковців, як: В.С. Бліхар, О.Б. Венгеров, О.Г. Данильян, Г.В.Ф. Гегель, О.С. Железняков, Т.В. Розова, С.С. Сливка, М.М. Цимбалюк, З.П. Яхимович та ін. Разом з тим саме проблематиці філософсько-правового дискурсу впливу громадянського суспільства на формування держави не приділялося уваги достатньою мірою. З огляду на це, мета статті полягає у дослідженні громадянського суспільства як основи формування держави соціально-демократичної орієнтації у межах філософсько-правового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом інтерес до проблеми громадянського суспільства виник і в нашій країні, її обговорюють у пресі, ба більше, про громадянське суспільство мовиться як про щось само собою зрозуміле.

Висуваються різні погляди щодо походження громадянського суспільства, його історичних періодів і співвідношення з державою. Часом громадянське суспільство ототожнюють з будь-яким людським суспільством або з державою. У такому разі втрачається специфіка цих утворень. Тому потрібно чітко розуміти сутність самого громадянського суспільства, шляхів його становлення і потенційних можливостей.

Філософсько-правові аспекти визначення поняття громадянського суспільства, процесу його формування в сучасний період, його співвідношення з державою є зараз актуальними і викликають різні дискусії серед авторів.

У рамках нашого дослідження пропонуємо розглянути поняття громадянського суспільства, його взаємини з державою відповідно до позиції Г. Гегеля. Цей підхід до розгляду проблеми зумовлений, на нашу думку, фундаментальними основами філософсько-правової концепції громадянського суспільства Г. Гегеля, яка розкриває генезис «ідеї» досліджуваної категорії, сутність, умови та принципи її формування [1, с. 51]. Тож дослідимо взаємозв'язок громадянського суспільства і держави з позиції цього мислителя, щоб визначити основи взаємовідносин цих категорій та розвитку їх можливого потенціалу в сучасний період.

Насамперед, розглянемо діалектичний процес формування «диференції» громадянського суспільства.

За Г. Гегелем, громадянське суспільство є «диференцією, яка виступає між сім'єю та державою, хоча розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави» [1, с. 54].

Висвітлимо структуру і сутність процесу формування «диференції» громадянського суспільства, що охоплює, зокрема, такі категорії: сім'я, суспільство, держава і, нарешті, громадянське суспільство.

Початковим рівнем досліджуваного процесу виступає сім'я як «безпосередня субстанція духу, що характеризується єдністю».

На наступному рівні «диференції» з'являється категорія «особливості» (тобто суспільство, що складається з безлічі сімей). Сутність особливості Гегель розкриває через її «власне наявне буття, що передбачає право розвиватися й поширюватися на всі боки» [1, с. 62].

У процесі розвитку особливості з'являється «загальність» (тобто держава), що являє собою «право виступати як підстава й необхідна форма особливості, так само як і влада над нею, і її остання мета».

О. Венгерів відзначає, що, «відповідно до концепції Гегеля, громадянське суспільство є необхідним і закономірним етапом у діалектичному русі від сім'ї до держави, проміжною формою людської спільності, що забезпечує життєздатність суспільства і реалізацію цивільних прав і свобод» [2].

Тож доходимо висновку, що громадянське суспільство є своєрідним етапом у процесі існування суспільства і держави.

Варто відзначити, що, з одного боку, це лише етап, один з рівнів розвитку суспільства і держави, а з іншого – це необхідна умова існування і суспільства, і держави, спрямована на розвиток члена суспільства і громадянина держави, задоволення його потреб, здійснення і захист його прав і свобод.

У цьому полягає значення філософсько-правової концепції Гегеля для сучасного визначення поняття громадянського суспільства, яке можна означити так: вільне демократичне правове суспільство, орієнтоване на конкретну людину, яка створює атмосферу поваги до правових традицій і законів, загальногуманістичних ідеалів, що забезпечує свободу творчої та підприємницької діяльності, уможлиблює досягнення добробуту й реалізації прав людини та громадянина, органічно виробляє механізми обмеження і контролю за діяльністю держави [3, с. 69].

Говорячи про «рівні» громадянського суспільства, відштовхуюмось від того, що громадянське суспільство ніколи не вбирає в себе всіх форм взаємодії індивідів, з одного боку, і держави – з іншого, водночас розділяє на окремі фракції різнорідні зусилля чинити вплив на політику держави. Що більше таких зусиль перетворюють, пропускаючи через себе, посередницькі організації, то вищим буде рівень громадянського суспільства і то легше – за інших однакових умов – консолідувати демократію. Введення такого параметра, як «дистрибуція», припускає, що для вираження одних категорій інтересів/прагнень механізми громадянського суспільства більш пристосовані, ніж для вираження інших. Зазвичай, основну увагу приділяють медіаторній ролі груп, утворених за лініями функціональних розколів суспільства, – класів, секторів, професій – конфлікти між якими найбільш помітні. Але оскільки основи конфліктів від суспільства до суспільства змінюються, з часом може постати не менш гостра потреба у використанні аналогічних механізмів для представлення «інших» різновидів інтересів або навіть прагнень [3, с. 71].

Зауважимо, що існування громадянського суспільства не є необхідною попередньою умовою краху авторитарної, як і переходу до демократії. Лише зрідка подібна зміна режиму здійснюється

силами самих акторів громадянського суспільства. Найчастіше вихідні спонукальні імпульси до переходу виражаються у формі спонтанних рухів, а вже потім увага, як правило, перемикається на політичні партії, відтак, зазвичай, виявляється роль асоціацій інтересів.

Громадянське суспільство формують медіаторні організації багатьох типів; під впливом змін та залежно від інтенсивності конфлікту і стадії демократизації їх співвідношення, безсумнівно, змінюватиметься.

Загалом же, громадянське суспільство є одним з елементів цілісної структури суспільства і держави, який володіє механізмами контролю з боку суспільства за діяльністю держави, спрямований на задоволення потреб усіх елементів структури, здійснення та захист прав і свобод людини і громадянина. Це твердження впливає з філософсько-правової концепції Гегеля щодо «диференціації» громадянського суспільства, яка, як ми вже зауважували, є актуальною для виявлення сутності, генезису, цілей і завдань громадянського суспільства, його безпосередньої взаємодії з державою, визначення форми їх взаємин на сучасному етапі розвитку суспільства і держави, формування громадянського суспільства.

Громадянське суспільство – це стійка система соціальних відносин та громадських інтересів, які реалізують організації, що виникає на тому чи іншому історично зумовленому етапі розвитку соціуму та інкорпорованих у нього індивідів. Громадянське суспільство являє собою систему обмежень всевладдя держави, взаємодіє з правом, змінює його і саме змінюється під впливом права.

Громадянське суспільство є головною опорою всякої справжньої демократії: воно сприяє її побудові і слугує запорукою її збереження та зміцнення. Громадянське суспільство виступає основним супротивником намірів держави в бік тоталітаризму і захищає суспільство від будь-яких зловживань з боку влади: перешкоджає наступу на права людини, обмежує корупцію тощо.

Громадянське суспільство не є якоюсь єдиною організаційною структурою, хоч й охоплює різні організації (наприклад, захисту прав споживачів), асоціації, спілки тощо. Суть діяльності громадянського суспільства полягає в захисті прав населення (причому і політичних, і економічних). Зокрема, до структур громадянського суспільства можна зарахувати і профспілки (справжні, звичайно, а не фіктивні). Якщо все йде за правилами (в умовах зрілої демократії), то громадянське суспільство ніяк себе не проявляє. Активність громадянського суспільства виявляється лише тоді, коли влада намагається в чомусь обмежити традиційні права громадян. По суті, процес наступу влади на права людини ніколи не зупиняється. Це впливає зі самої людської природи, яка завжди прагне до захоплення чужої власності і прав. У цій одвічній боротьбі й полягає суть життя, тому її не можна припинити і не можна здобути в ній остаточну перемогу. Сама наявність і розвиненість громадянського суспільства слугує критерієм демократичності того чи іншого конкретного суспільства (країни, держави) [4, с. 59].

Важливою складовою сильного громадянського суспільства є вільна преса, оскільки одним з

основних етапів боротьби зі зловживаннями влади є розголошення непорядних дій державних чиновників, які завжди прагнуть зберігати свої злочини і беззаконня в таємниці. Тож можна сказати, що рівень свободи преси добре корелює з рівнем розвитку демократії. З цієї причини громадянське суспільство завжди приділяє велику увагу будь-яким фактам обмеження свободи слова і послідовно бореться зі спробами цензури в засобах масової інформації.

Однією з цілей громадянського суспільства є побудова правової держави, створеної за принципом поділу влади (законодавчої, виконавчої та судової) і багатопартійності зі справедливими (без фальсифікацій) загальними виборами. Саме така політична система володіє природними механізмами захисту від зловживань, оскільки одна гілка влади контролює іншу, а одна партія, яка перебуває в опозиції, викриває порушення, допущені іншою, яка на той час є при владі.

Громадянське суспільство і правова держава логічно доповнюють одне одного, що більше – вони немислимі одне без одного. Водночас громадянське суспільство є первинним, це вирішальна соціально-економічна передумова правової держави [5, с. 102].

Відзначимо, що не можна ставити знак рівності між поняттями «суспільство» і «громадянське суспільство»: друге значно вужче і молодше. Становлення і розвиток громадянського суспільства є особливим періодом історії людства, держави і права. Суспільство, відмінне від держави, існувало завжди, але не завжди воно було громадянським. Формування та розвиток громадянського суспільства зайняли кілька сторіч.

Громадянське суспільство в його сучасному розумінні і значенні – це суспільство, здатне протистояти державі, контролювати її діяльність; це суспільство, здатне зробити свою державу правовою. Однак це не означає, що громадянське суспільство тільки тим і займається, що бореться з державою. Відповідно до принципу соціальності, тобто соціальної держави, громадянське суспільство дозволяє державі активно втручатися в соціально-економічні процеси.

Щоправда, така здатність суспільства до політичної самоорганізації можлива лише за наявності відповідних економічних умов – економічної свободи, різноманіття форм власності, ринкових відносин. В основі ж громадянського суспільства лежить приватна власність. Саме вона дозволяє його членам зберігати економічну гідність.

Питання встановлення раціонального балансу між інтересами громадян, суспільства і держави протягом усієї літописної історії становлять великий науковий інтерес. Так, уже в період античності питання про взаємовідносини держави і суспільства були в центрі загальної уваги, що спричинило чимало соціальних конфліктів і потрясінь. Але сьогодні, коли необхідність встановлення ефективних принципів взаємодії позначених сфер є фундаментальним викликом часу, актуальність подібних досліджень зростає.

Уся світова політична думка, як ніколи, однастайна в тому, що тільки в рамках гармонійного, ефективного взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства можлива побудова істинно правової, ідеальної держави. Розвиток

європейської цивілізації, що привело до встановлення ліберально-демократичних порядків у політичній та соціальній сферах, багато в чому визначається прагненням до створення правової держави та формування громадянського суспільства [6, с. 153].

Взаємовідносини правової держави і громадянського суспільства є найбільш серйозним фактором розвитку соціального організму загалом. Розуміння комплексу відносин цих контрагентів передбачає виявлення можливостей трансформації суспільної системи, її здібностей до саморозвитку.

Громадянське суспільство і правова держава – це складні парні політологічні і юридичні категорії. Складність теоретичного осмислення цих понять криється в поєднанні понять «право», «держава», «суспільство». Складний характер взаємозв'язків цих феноменів укладений у концепції: без громадянського суспільства немає правової держави, а без правової держави неможливе становлення повноцінного громадянського суспільства. Правова держава не тільки не протистоїть громадянському суспільству, а й створює умови для його нормального функціонування і вдосконалення, оскільки воно об'єктивно інтегрує інтереси і цінності всіх соціальних і груп населення [7, с. 199]. У подібній інтеграції містяться гарантія вирішення виникаючих суперечностей правовим цивілізованим способом, гарантія захисту від соціальних катаклізмів, гарантія ненасильницького поступального розвитку суспільства [8, с. 32–33].

У процесі розвитку уявлень про сутність держави і права сформувалася ідея організації такої форми суспільного життя людей, за якої право стає владною силою, а владна сила, що визнає право, – справедливою державною владою. Таке розуміння держави є стрижнем концепції правої держави.

Висновки. Правова держава покликана формувати умови і межі функціонування різних інститутів громадянського суспільства, адже цивільні об'єднання, що мають на увазі завжди тільки один аспект дійсності (асоціації мисливців і товариства охорони тварин), не можуть розділяти одні й ті самі погляди щодо суспільного блага і ніяк не зацікавлені у винайденні балансу між крайностями.

Отже, правова держава в рамках повноважень, встановлених для неї громадянським суспільством, здійснює оперативне управління суспільством. Своєю чергою, через науку, консультації або використовуючи непрямий тиск на владу, суспільство здійснює корекцію діяльності держави, встановлюючи його оптимальну структуру, допустимі методи управління, коло обов'язків і відповідних повноважень. Консультації між владою і громадськими об'єднаннями є важливим інструментом, що дозволяє забезпечити консенсус між усіма сторонами, розвиток нових ідей, прозорість і відкритість роботи державного апарату.

Глобалізаційні, демографічні, обмінні процеси, що мають місце в сучасному світі, вимагають конструктивної взаємодії двох рівнів регуляції соціальних процесів: суспільного і державно-правового. Розвиток такої співпраці

є запорукою прогресу соціуму, бо громадянське суспільство і держава потребують один одного, вони або взаємно доповнюють одне одного, або зазнають втрати від порушення зв'язків. Зважаючи на це, правову державу можна вважати наслідком розвитку громадянського суспільства і, одночасно, передумовою його подальшого вдосконалення.

Список літератури:

1. Гегель Г. В. Ф. Філософія права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мир книг, 2009. – 464 с.
2. Венгеров А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. – М. : Омега-Л, 2011. – 608 с.
3. Сливка С. С. Філософія права : навчальний посібник / С. С. Сливка. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 263 с.
4. Громадянське суспільство : історія та сучасність / за ред. Т. В. Розової. – Одеса : Юрид. л-ра, 2010. – 342 с.
5. Філософія права : підручник / за ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 207 с.
6. Социально-политические процессы и ценности в условиях глобализации : [сб. ст.] / под ред. А. С. Железнякова и З. П. Яхимович. – М. : Новый хронограф, 2012. – 520 с.
7. Бліхар В. С. Вплив християнського морального вчення на формування держави соціально-демократичної орієнтації / В. С. Бліхар // Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія «Право». – Т. 3. – Вип. 35. – С. 199–202.
8. Бліхар В. С. Національна безпека держави в умовах формування громадянського суспільства : Монографія / В. С. Бліхар, В. В. Башук. – Львів : Ліга-прес, 2015. – 300 с.

Башук В.В.

Львовский государственный университет

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ ДИСКУРС ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА КАК ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА СОЦИАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ОРИЕНТАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию гражданского общества как основы формирования государства социально-демократической ориентации в пределах философско-правового дискурса. Акцентировано внимание на том, что правовое государство в рамках полномочий, установленных для него гражданским обществом, осуществляет оперативное управление обществом. В свою очередь, через науку, консультации или используя косвенное давление на власть, общество осуществляет коррекцию деятельности государства, устанавливая его оптимальную структуру, допустимые методы управления, круг обязанностей и полномочия. Консультации между властью и общественными объединениями является важным инструментом, позволяющим обеспечить консенсус между всеми сторонами, развитие новых идей, прозрачность и открытость работы государственного аппарата.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, человек, ценности, философия права.

Bashuk V.V.

Lviv State University of Internal Affairs

PHILOSOPHICAL AND LEGAL DISCOURSE CIVIL SOCIETY AS A BASIS FORMATION OF STATE SOCIAL DEMOCRATIC ORIENTATION

Summary

The article investigates civil society as the basis of formation of the state social-democratic orientation within the philosophical and legal discourse. The attention that the rule of law within the authority established for it by civil society, provides operational management of society. In turn, through teaching, counseling or using indirect pressure on the government, society performs correction of the state, establishing its optimum structure, the permissible methods of management, responsibilities and authority. Consultations between the government and civil society groups is an important tool to ensure consensus among all the parties, the development of new ideas, transparency and openness of the state apparatus.

Keywords: civil society, government, people, values, philosophy of law.